

## บทที่ 4

### ผลการดำเนินงาน

### ของโครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง

#### 1. ความเป็นมา

โครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง เริ่มดำเนินงานตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2534 โดยได้รับทุนสนับสนุนจาก Community Aid Aboard (CAA) และกองทุนแคนาดา โครงการจะหมดทุนสนับสนุนในช่วง 3 ปีแรก ภายในเดือนมิถุนายน 2537 ดังนั้น จึงมีการศึกษาวิจัย เพื่อที่จะได้ปรับปรุงแนวคิด วิธีการ และกิจกรรมทำงานต่าง ๆ โดยได้ทำการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับเจ้าหน้าที่ทั้งหมดของโครงการ ผู้นำชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน ๆ ละ ประมาณ 5 คน ได้แก่ บ้านโนนรัง บ้านหนองโน บ้านโคกกลาง

#### 2. สภาพปัญหาในพื้นที่

โครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ได้วิเคราะห์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่มุ่งเน้นส่งเสริมเกษตรกรให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเพื่อส่งออก ได้แก่ การปลูกปอ มันสำปะหลัง อ้อย มะม่วงหิมพานต์ ยูคาลิปตัส ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบและทำลายระบบนิเวศวิทยา ระบบเศรษฐกิจ และสังคมของเกษตรกร ดังนี้

1. ทำให้เกิดการทำลายแหล่งอาหารธรรมชาติของท้องถิ่นอย่างรุนแรงประมาณค่าไม่ได้ ชาวชนบทได้สูญเสียการพึ่งตนเอง ซึ่งเดิมเคยพึ่งพาการดำรงชีพกับป่า ปัจจุบันชาวชนบท ต้องหันมาพึ่งพิงตลาดทุนนิยมผูกขาดมากขึ้น
2. ทำให้ระบบการพึ่งพาอาศัยกันของสังคมชนบท ถูกทำลายลง และถูกแทนที่ด้วยระบบเงินตรา การจ้างแรงงานที่มาพร้อมกับพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว
3. ทำให้สภาพความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน ซึ่งธรรมชาติสั่งสมเป็นเวลาลายร้อยพันปี ต้องเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว เพราะแผ่นดินถูกข่มขืนถูกกดขี่ขูดรีด เอาผลประโยชน์อย่างไร้ความรับผิดชอบ และปุ๋ยเคมี สารเคมี ถูกนำเข้ามาซ้ำเติม พร้อมกับการเติบโตของอุตสาหกรรมผูกขาด
4. ทำให้เกษตรกรรายย่อยอ่อนแอ และแตกสลายในที่สุด เพราะปัญหานี้ล้นเกินเกิดจากการลงทุน การเสียเปรียบด้านการตลาด ซึ่งนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ เช่น การอพยพแรงงานชนบทสู่เมือง เป็นต้น

### 3. แนวทางการแก้ปัญหา

จากบทเรียนของความล้มเหลวทำให้เกษตรกรต้องหันมาทบทวนตนเอง และค้นหาทางออกให้กับตนเอง ค้นหาคุณค่าแห่งภูมิปัญญาด้านการเกษตรของอดีตเพื่อปรับปรุงให้สอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน และพบว่ารูปแบบเกษตรผสมผสาน การเลี้ยงวัว ธนาคารการออมทรัพย์ คือ ทางออกทางความอยู่รอด และโครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ได้ตระหนักเห็นถึงคุณค่าการพัฒนาการเกษตรว่า การเกษตรจะต้องเกื้อกูลกัน เอื้อเพื่อต่อกันระหว่างคน ดิน น้ำ ป่า และอากาศ งานการเกษตรต้องมุ่งเน้น คืบความอุดมสมบูรณ์ให้กับแผ่นดิน ถนอมใช้และเคารพต่อดิน น้ำ ป่า อากาศ อย่างรับผิดชอบ หากความอุดมสมบูรณ์ของดิน และเชื่อว่าการเกษตรที่ทำให้ชาวชนบทพึ่งตนเองได้คือ แนวทางการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน

### 4. กระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่

เนื่องจากเจ้าหน้าที่ทั้ง 3 คน เป็นคนท้องถิ่น ลูกหลานชาวบ้านในเขตพื้นที่การทำงาน จึงทำให้เป็นที่รู้จักของชาวบ้าน ประกอบกับเคยบวชพระ จนเป็นถึง “มหา” และการมีงบประมาณ สนับสนุนกิจกรรมการทำงานกับชาวบ้าน จึงได้รับการยอมรับจากชาวบ้านด้วยดี โดยมี 1 หมู่บ้าน ยังไม่ยอมรับ ด้วยกลัวเป็นการหลอกลวงให้เข้าเป็นพรรคพวกคล้าย ๆ คอมมิวนิสต์

สำหรับกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่เริ่มต้นจากขั้นตอนดังต่อไปนี้

4.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน โดยมีการพูดคุยกับชาวบ้านเป็นรายบุคคล การพูดคุยกับชาวบ้านเป็นรายบุคคล

4.2 การศึกษาชุมชน ปัญหาของหมู่บ้าน บางหมู่บ้านบอกขาดถนน เป็นหนี้ ฯลฯ การมองสภาพการอยู่การกินของชาวบ้าน มีการนำของข้างนอกมาขาย ให้ชาวบ้านร่วมกันวิเคราะห์และหาทางแก้ไข โดยยกตัวอย่างชาวบ้านที่ทำแก้ปัญหาได้ เพื่อกระตุ้นให้อยากศึกษาดูงาน และทำกิจกรรมตามคำบอกเล่า

4.3 การประชุมกลุ่มย่อยกับชาวบ้าน โดยวิเคราะห์ถึงปัญหาทางการเกษตร การทำมาหากิน วัฒนธรรม สังคม การวิเคราะห์อนาคต การเกษตรถึงความขาดแคลนและการนำเสนอทางออก กิจกรรมต่าง ๆ มีการใช้สื่อวีดีโอประกอบ

4.4 การจัดกลุ่มผู้สนใจ เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการอบรมและศึกษาดูงาน

4.5 การจัดฝึกอบรมและศึกษาดูงาน มีการนำวิทยากรจากภายนอก (ครูสอน รูปสูง) มาช่วยวิเคราะห์ปัญหาชาวบ้านและทางออก รวมทั้งรายละเอียดการทำกิจกรรม จากนั้นพาไปศึกษาดูงานทางด้านการเกษตรแบบผสมผสานและปลูสดำตามพื้นที่อื่น ๆ เช่น บ้านดงบัง อ.เวียงน้อย จ.ขอนแก่น บ้านสระคู อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์ บ้านตะแบก อ.เมือง จ.สุรินทร์ ฯลฯ และการเข้าร่วมประชุมสัมมนาตามหน่วยงานต่าง ๆ จัดขึ้น (รายละเอียดดูจากรายงานความก้าวหน้าของโครงการ)

4.6 การสรุปผลการอบรมและศึกษาดูงาน เพื่อพิจารณาปัจจัยการทำได้หรือไม่ได้และเปรียบเทียบพื้นที่ โดยเจ้าหน้าที่พยายามไม่บอกว่ามีทุนสนับสนุน แต่เน้นการดำเนินการด้วยชาวบ้านเอง

4.7 กลุ่มคนสนใจจริงมาทำการขุดสระจริงราว 70% ลงมือทำด้วยตนเอง (2534) โดยไม่ใช้รถแมคโครช่วยแรก ๆ คนทำด้วยมือ พอมาหลัง ๆ ใช้รถแมคโครช่วยขุดให้ลึกขึ้น

กลุ่มคนจนให้คณะกรรมการธนาคารน้ำเป็นคนเลือกมา โดยมีหลักการในการเลือกไม่มีหนี้สิน ลูกหลาน กลุ่มเป้าหมายในการทำแต่ละกิจกรรมไม่ผิดจากเป้าหมายมากนัก

4.8 การลงพื้นที่ติดตาม พูดคุยพบเห็นปัญหา ประสานงานตามปัญหา เช่น โรคสัตว์ อาสาสมัครปศุสัตว์ การดูงานประชุมพาไปเป็นรายบุคคลตามมาแก้ปัญหา

4.9 โครงการยังมีการประสานงานอยู่บ้านสภาตำบล อำเภอ โรงพยาบาล เพื่อแนะนำโครงการ เจ้าหน้าที่ แม้ว่าจะมีปัญหาอำเภอประทายอยู่ไกลจากพื้นที่ทำงานและเจ้าหน้าที่ไม่ถนัดในการประสานงานกับภาครัฐก็ตาม

## 5. กิจกรรมและการสนับสนุนเงินทุน

กิจกรรมหลักของโครงการ ประกอบด้วย การเกษตรแบบผสมผสาน (โครงการใช้ชื่อว่า “ธนาคารน้ำ”) ปศุสัตว์ (วัวเป็นหลัก) ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ และการเลี้ยงไก่ รายละเอียดของกิจกรรมและการสนับสนุนมีดังนี้ ดูตารางที่ 1

ตารางที่ 1

### กิจกรรมและการสนับสนุนเงินทุน

| กิจกรรม      | เงินทุนสนับสนุน                                                      |                                                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                |
|--------------|----------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|              | บ้านโนนรัง                                                           | บ้านหนองโน                                                                                                                              | บ้านโคกกลาง                                                                                                                                                                                                                                                    |
| 1. ธนาคารน้ำ | สนับสนุน 4 ราย ๆ ละ 5,000 บาท รวม 16,500 บาท ชาวบ้านเข้ากลุ่ม 35 ราย | 1. ชาวบ้าน 30 คน ลงหุ้น ละ 500 บาท รวม 16,500 บาท<br>2. โครงการสมทบ 40,000 บาท เงินที่เหลือจับสลากให้กู้ 6,500 บาท คิดดอกเบี้ย 5% ต่อปี | ชาวบ้าน 50 ราย ขุดสระ<br>1. ชาวบ้านนำเงินจากธนาคารข้าวมาสนับสนุนการทำเกษตรผสมผสาน 10 ราย ๆ ละ 2,000 บาท<br>2. โครงการสนับสนุน 11 ราย เป็นเงิน 7,000 บาท<br>3. นักศึกษาออกค่ายสมทบ 40,000 บาท ให้ชาวบ้านยืม 8 ราย ๆ ละ 50,000 บาท<br>4. นอกนั้นชาวบ้านออกทุนเอง |

| กิจกรรม           | เงินทุนสนับสนุน                                                                                      |                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                           |
|-------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                   | บ้านโนนรัง                                                                                           | บ้านหนองโน                                                                                                                                              | บ้านโคกกลาง                                                                                                                                                                                                                               |
| 2. ปศุสัตว์       | ชาวบ้านยากจนได้รับวัว 5 ราย ๆ ละ 10,000 บาท รวม 50,000 บาท มีวัว 16 ตัว                              | ชาวบ้านยากจนได้รับวัว 10 ราย รวมเป็นเงิน 59,900 บาท มีวัว 20 ตัว                                                                                        | ชาวบ้านยากจนได้รับวัว 12 ราย โดยสมทบรายละ 500 บาท โครงการสนับสนุน 54,000 บาท มีวัว 20 ตัว                                                                                                                                                 |
| 3. ธนาคารข้าว     | นักศึกษาออกค่ายสร้างงานข้าว มีทุน 7,500 บาท ซื้อข้าวให้ชาวบ้าน 4 คน ปลูกข้าวดอกเบ็ญร้อยละ 5 ต่อเดือน | -                                                                                                                                                       | 1. ชาวบ้านร่วมกันสร้างงานข้าว สมทบข้าวคนละ 2 ถัง รวมได้ 100 ถัง<br>2. ขอกการสนับสนุนจาก สส. ได้เงิน 10,000 บาท ซื้อข้าวได้ 200 ถัง<br>3. โครงการสมทบ 8,000 บาท ได้ข้าว 160 ถัง                                                            |
| 4. กลุ่มออมทรัพย์ | ปล่อยเงินกู้ให้ทุกคนละ 500 บาท จำนวน 4 คน ดอกเบ็ญร้อยละ 2 ต่อปี                                      | ชาวบ้านระดมทุน ๆ ละ 10 บาท ต่อเดือน มีสมาชิก 57 คน รวมมีทุน 27,000 บาท มีผู้ได้กู้ 57 คน ๆ ละ 2,000 บาท ดอกเบ็ญร้อยละ 2 ต่อเดือน โครงการสมทบ 10,000 บาท | ชาวบ้านระดมทุน ๆ ละ 200 บาท มีสมาชิก 50 คน ได้เงิน 10,000 บาท เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน ปล่อยกู้ได้ 2 ปีแล้ว 1 ปี ๆ ละ 50 คน ๆ ละ ไม่เกิน 1,000 บาท คัดดอกเบ็ญร้อยละ 2 ต่อเดือน เมื่อได้ดอกเบ็ญมาหักให้กู้เพิ่มอีก โครงการสนับสนุนทุน 10,000 บาท |
| 5. นวัตกรรมชาติ   | ทำ 2 ราย                                                                                             | ทำ 6 ราย                                                                                                                                                | ทำ 14 ราย โครงการซื้อพันธุ์ถั่วแจก                                                                                                                                                                                                        |
| 6. หมู            | เลี้ยง 6 ราย                                                                                         | เลี้ยง 3 ราย                                                                                                                                            | เลี้ยง 4 ราย                                                                                                                                                                                                                              |
| 7. ไก่            | -                                                                                                    | เลี้ยง 6 ราย<br>โครงการสนับสนุนรายละ 500 บาท รวม 3,000 บาท                                                                                              | -                                                                                                                                                                                                                                         |

## 6. ผลการดำเนินโครงการ

โดยสรุปโครงการสนับสนุนทุนให้คนยากจนไปเลี้ยงวัวมากที่สุด รองลงมาคือ เรื่อง ธนาคารน้ำ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์และอื่นๆโดยใช้ทุนทั้งสิ้นรวมประมาณ 271,900 บาท มีเจ้าหน้าที่ 3 คน มีปัจจัยนำเข้า กระบวนการทำงาน ผลที่ได้รับ และผลกระทบดังรายละเอียดใน ตารางที่ 2

ตารางที่ 2

สรุปภาพรวมการดำเนินโครงการ ก.ค.34-พ.ค.37

โครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง

| ปัจจัยนำเข้า<br>INPUT                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | กระบวนการ<br>PROCESS                                                                                                                                                                                                                                                           | ผล<br>EFFECTIVE                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | ผลกระทบ<br>IMPACT                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>ทุนจากโครงการ</p> <p>1. บ้านโนนรัง 80,000 บาท</p> <p>2. บ้านหนองโน 112,900 บาท</p> <p>3. บ้านโคกกลาง 79,000 บาท</p> <p>รวม 271,900 บาท</p> <p>- เมล็ดพันธุ์พืชผัก</p> <p>- พันธุ์ไก่ หมู</p> <p>- เจ้าหน้าที่ 3 คน</p> <p>- รถมอเตอร์ไซด์</p> <p>- วีดีโอ</p> <p>- กล้องถ่ายรูป</p> <p>- การอบรมดูงาน และความรู้ต่าง ๆ</p> <p>- วิทยากรจากภายนอก</p> | <p>1. สร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน</p> <p>2. ประชุมกลุ่มย่อยผู้นำ</p> <p>3. ศึกษาชุมชน</p> <p>4. จัดกลุ่มผู้สนใจ</p> <p>5. ฝึกอบรม ศึกษาดูงาน</p> <p>6. สรุปผลการอบรมดูงาน</p> <p>7. ชาวบ้านริเริ่มทำโครงการสนับสนุนทุนเบื้องต้น</p> <p>8. ติดตามพูดคุยกระตุ้นขยายผลชาวบ้าน</p> | <p>1. มีชาวบ้านได้รับประโยชน์จากโครงการจริง โดยเฉพาะคนยากจน สามารถฟื้นฟูสภาพชีวิตดีขึ้น</p> <p>2. ได้มีการระดมทุนไว้ใช้จ่ายยามจำเป็น เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและเสียดอกเบี้ยต่ำ</p> <p>3. แก้ปัญหาหนี้ได้บ้าง</p> <p>4. สภาพแวดล้อมในชุมชน และทุ่งนาดีขึ้น</p> <p>5. เกิดกลุ่มชาวบ้านรวมตัวกันแบบหลวม ๆ</p> <p>6. มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเทคนิคการทำเกษตร</p> <p>7. มีการแบ่งปันผลผลิตสู่ญาติพี่น้องและชา</p> | <p>1. ชาวบ้านมีปลา ต้นไม้ วัว หมู ไก่ สะสมไว้เป็นรายได้อย่างต่อเนื่อง</p> <p>2. มีการขยายผลสู่คนอื่น ๆ โดยกระบวนการชาวบ้านสอนชาวบ้านด้วยกันเอง</p> <p>3. เป็นตัวอย่างของผู้ไม่ย่อพพแรงงาน และต่อสู้ให้ชีวิตอยู่รอดทางการเกษตร</p> <p>4. การรวมกลุ่มของชาวบ้านยังไม่เข้มแข็ง มีลักษณะรวมตัวเพื่อขอทุนสนับสนุนจากโครงการ</p> |

## 7. ความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน

7.1 บ้านโนนรัง กลุ่มผู้นำชาวบ้านยังไม่เข้มแข็งมากนัก ยังขาดความมั่นใจในการทำกิจกรรม และต้องการทำตัวเองให้เป็นตัวอย่างให้ได้เสียก่อน ขณะนี้จึงยังเรียกว่าเป็นผู้นำหรือกลุ่มผู้นำไม่ได้ เพียงแต่เป็นกลุ่มริเริ่มทำกิจกรรมร่วมกับโครงการ

7.2 บ้านหนองโน กลุ่มผู้นำดูแลกิจกรรมทุกกิจกรรม มีความเข้มแข็งพอสมควร สามารถชักชวนสมาชิก เข้าร่วมประชุม การระดมทุนภายใน การปล่อยเงินกู้ เก็บเงินเดือน การจับสลาก ผู้ได้ประโยชน์เพื่อหาผู้เข้าร่วมโครงการ การดำเนินกิจกรรมเป็นไปได้ แต่ขาดการรวมกลุ่มช่วยกัน

7.3 บ้านโคกกลาง มีความเข้มแข็งพอสมควร ดูแลทุกกิจกรรม สามารถป้องกันนายหน้ากินเปอร์เซ็นต์ขุดสระได้ โดยจ้างรถเร่ ระดมทุนและบริหารจัดการได้ แต่การช่วยกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาภายหลังที่แต่ละคนได้รับประโยชน์จากกิจกรรมไปแล้วยังมีน้อย

## 8. สรุปและข้อเสนอแนะ

โครงการพัฒนาการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ได้มองปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่ ถึงความขาดแคลนแหล่งน้ำ การทำเกษตรไม่ได้ผล ราคาตกต่ำ เกษตรกรมีหนี้สิน ฯลฯ จึงแก้ปัญหาด้วยการทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง ดังเช่น ธนาคารน้ำ ปศุสัตว์ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ นาธรรมชาติ การเลี้ยงหมูและไก่ เป็นต้น โดยมีการสนับสนุนเงินทุนการระดมทุนของชาวบ้าน การรวมกลุ่มชาวบ้าน และการขยายผลกิจกรรมสู่ชาวบ้านรายอื่น ๆ จากการดำเนินงานต่าง ๆ มีข้อเสนอแนะ จากการสรุปบทเรียนของโครงการ ดังต่อไปนี้

8.1 ขนาดการขุดสระเล็กไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ทุนจากโครงการมีน้อย ควรดึงบจ.จากรัฐมากกว่า

8.2 การตั้งเป็นชมรมมาประสานรัฐ เอาชาวบ้านที่ทำเกษตรผสมผสาน 5 หมู่บ้าน รวมตัวกัน พัฒนาเป็นโครงการใหม่ในการส่งเสริมจัดตั้งชมรม กระตุ้นสำนึกและการรวมกลุ่มเจรจาต่อรอง

8.3 เจ้าหน้าที่มองเรื่องงานในเชิงเทคนิค มากกว่าการส่งเสริมองค์กรชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้ ทั้ง ๆ ที่เจ้าหน้าที่มีศักยภาพในการกระตุ้นการพึ่งตนเอง

การพัฒนาองค์กรชาวบ้าน กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน การฝึกฝนความเป็นผู้นำการกระตุ้น การอบรมดูงานและแลกเปลี่ยน พัฒนาตัวกลุ่มผู้นำควรมีแผนงานและการทำงานด้านนี้ให้มาก ๆ ขึ้น

8.4 กิจกรรมเกษตรผสมผสาน ขยายจำนวนปริมาณได้มาก แต่ระยะยาวไม่รู้ว่าจะมีคนทำต่อเนื่องเท่าไร ขาดการจำแนกประเภทคนทำและแผนพัฒนา แผนผังในการผลิต

8.5 ควรมีการทำงานประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านเพื่อประสานทรัพยากรจากรัฐและรับรู้ข้อมูลความคิดเห็นต่าง ๆ

8.6 ทิศทาง การรวบรวม การสรุปบทเรียน ไม่มีชัดเจน ทำให้เจ้าหน้าที่ทำงานแบบเดิม ๆ ส่งเสริมกิจกรรมแบบให้ทุนกิจกรรม จึงควรปรับเปลี่ยนมาพัฒนาองค์กรและเครือข่ายชาวบ้าน

8.7 ควรเปลี่ยนชื่อ “ธนาคารน้ำ” เป็นกลุ่มเกษตรผสมผสานหรือชมรมเกษตรผสมผสาน  
วังไม้แดง เพราะการเรียกชื่อธนาคารน้ำไม่ถูกต้องและทำให้สับสน อาจถูกกล่าวหาว่าใช้คำว่า “ธนาคาร” โดย  
ไม่จำเป็นและเป็นชื่อเถื่อน

8.8 กิจกรรมปศุสัตว์ เกษตรผสมผสาน ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ เป็นกิจกรรมที่  
ดำเนินงานมาได้ดีพอสมควรแล้ว และสามารถขยายผลได้ ที่สำคัญต้องให้กลุ่มผู้นำชาวบ้านเพิ่มพูนทักษะ  
การบริหารจัดการ การระดมทุนภายในและภายนอกและการดึงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อเพิ่ม  
ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการแก้ปัญหาได้จริงต่อไป